

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ
РЕСПУБЛИКИ ТЫВА

Государственное бюджетное научное учреждение

**«ИНСТИТУТ РАЗВИТИЯ
НАЦИОНАЛЬНОЙ ШКОЛЫ»**

Тыва Республиканың өөредилге яамызының
күрүнениң бюджеттиг эртем албан чери

**«НАЦИОНАЛ ШКОЛА
ХӨГЖУДЕР ИНСТИТУТ»**

667001, г. Кызыл, ул. Рабочая, д. 2

e-mail: irnsh_tuva@mail.ru

тел./факс: 8 (39422) 6-17-52

Тыва Республиканың
өөредилге эргелелдеринин
удуртукчуларынга

« 01 » август 2023 г. № 12

Хүндүлүг коллегалар!

Башкы болгаш дагдыныкчы чылында Национал школа хөгжүдөр институт Тыва Республиканың өөредилге албан черлеринге эрттирер хемчеглернин чижек угланыышкыннарын болгаш ажил-чорудулгаларының хевирлерин сүмелеп турар.

Методиктиг сүмелернин кол сорулгазы – республиканың өөредилге албан черлеринге кайы-даа эртемнин башкылары Башкы болгаш дагдыныкчы чылынга хамаарышкан хемчеглерни уругларга болгаш ада-иелер аразынга азы башкыларга төрөөн тыва дылга эрттирип болурунун байдалын тургузуп бээри болур.

Чыл дургузунда эрттирген хемчеглерни школа назыны четпээн уруглар албан черлери болгаш школалар түннээр. Эрттирген ажилдарның сценарийлерин, конспектилерин «Башкы» журналынга парлаар.

Чижек планнаашкынны болгаш тайылбыр сөстү капсырылгада киирген.

Капсырылга: 3 (6 а.).

Хүндүткел-биле,

НШХИ-нин директору

Е.М. Куулар

Күүседикчилери:

Л.Х. Ооржак, тыва филология лабораториязының методизи

В.В. Монгуш, тыва филология лабораториязының эргелекчизи

8 (39422) 6-44-23

Хүндүлүг хоочун болгаш аныяк башкылар!

Россия Федерациязының Президентизи В.В. Путинниң Чарлыын (06.27.2022 ч., № 401) ёзугаар 2023 чыл бистиң чуртувуста Башкының болгаш дагдыныкчының чылы кылдыр чарлаттынган.

Башкы – буянныг мергежилдин кижизи. Ооң ажил-ижин бедик үнелеп, бүгү талалыг деткип, Тыва Республиканың бүгү хоочун болгаш аныяк башкыларынга байыр чедирип тур бис.

Шилип алган мергежилиңерге шынчы, сонуургалдыг, бичии чаштарның ёзулуг өңүктери болуруңарны база чогаадыкчы, бурунгаар көрүштүг ажилдаарыңарны силер бүгүдеге Национал школалар хөгжүдөр институттуң коллективиниң өмүнээзинден күзеп тур бис.

Чылдың сорулгазы – башкыларның, дагдыныкчы болуп чоруур арга-дуржулгазы башкыларның ажил-ижин чугулага ап, башкы мергежилди онзагайлап, көдүрери. Башкы болгаш дагдыныкчы чылында чорудар хемчеглер башкы мергежили дээрге буянныг мергежилдерниң бирээзи деп чугулалап, мөзү-шынар болгаш өөредилге-кижизидилгезиниң айтырыын долузу-биле харыылап чоруур башкыларны деткиринче угланган. Башкы болгаш дагдыныкчы чылында К.Д. Ушинскийниң төрүттүнгенинден бээр 200 чыл оюн, С.В. Рахманиновтуң 150 чыл оюн, Р.Г. Гамзатовтуң 100 чыл оюн, ол ышкаш совет солдаттарның Сталинград тулчушкунунга немец-фашист халдакчыларны чылча шапканының 80 чыл болурун Президент немей дыңнаткан демдеглээн.

Башкы кижини бодунда буянныг сеткилди болгаш мерген көрүштү сиңирген. Ооң ажылының сорулгазы – бодунда бар бүгү «байлаан» соон салгаар изекчилеринге дамчыдары, арттырып бээри. «Буянныг кижиге кижини чүткүүр, хаяалыг хүнче чечек чүткүүр» деп ханы уткалыг домак бар. Башкыны эдерген өөреникчилери, бир аай үзел-бодалдыг, чырык күзелдерлиг дагдыныкчылары бүргеп алган чоруур.

«Ат-сураглыг башкылар Тывада хөй... Башкы – эң-не хүндүткелдиг мергежилдерниң бирээзи. Кандыг-даа кижиге школага өөредип чораан башкыларын черле утпас. Ынчангаш олар чонунга хүндүткелдиг, ат-алдары өскелерден кезээде бедик чоруур. Ындыг кижилерниң бирээзи – Монгуш Борохович Кенин-Лопсан...» – деп, Б. О. Казырыкпай «Эр чол» деп номунда бижээн.

Тываның улустун чогаалчызы, мерген өгбө М. Б. Кенин-Лопсанның «Чылгычының өө» деп романының маадыры Дембилдей башкы анаа сүмө кадып чоруур кайгамчык чечен сөстүг, мерген угаанныг дагдыныкчы башкыларлыг, а ооң үлегерин эдерип чорааш, эки кижилер апарган өөреникчилерлиг. Дембилдей башкының салгалдарына дамчыдып чораан чугаалары Башкы болгаш дагдыныкчы чылынга кыйгырыг, удуртулга болу бээр дээр болза, чазыг чок. Ынчангаш романның маадыры Дембилдей башкының сөстөрүн кириктирип: «Дуңмаларым! Моон соңгаар бо суурнунг культуразы, чуруму ат-алдары бистерден шуут хамааржыр. Боттарывыс хөделип эгелээр ужурлуг бис. Аныяктарны дидими-биле билиглиг каадырлар кылдыр белеткээр. Эртемниг кижиге улуг үүлени кылырда, эң чугула күш бооп турар...», «Тыва чуртунга ынакшыл ада-иениң бажыңындан, өөренип турар клазындан, школа музейинден эгелээр», «Төрөөн черин өөренир болган ужур-утказы делгем, уруглар!.. Бичии чаштар кедизинде баргаш, ёзулуг ажылчын, чурумнуг, кезээ-шалып хамаатылар болзун дээр болза, оларның амдыгааштан эгелеп чоннунг эки чаңчылып сагыыр, хүндүлээр, төрөөн черинге ынакшыыр кылдыр кижизидер...», «Кайгамчык тоолчуларның болгаш ыраажыларның бурун чуртунга алдарлыг өгбелерниң төрөөн дылын уттуп аарга, кижиге төрелгетенниң культуразына база бир улуг когарал болур... Дыл бүрүзү кижиге төрелгетенниң тыптып келген төөгүзүндө солуттунмас, саттынмас болгаш катаптавас эртине...».

Сураглыг кижилерниң башкы мергежилиниң болгаш эртем
дугайында цитаталары

«Кижиги бүрүзү эртемден, чогаалчы, артист болбас, чаа ажыдыышкын кылбас, ынчалза-даа бодунуң мергежилиниң «чурукчузу» болуру албан». (В.А.Сухомлинский)

«Бодунуң мергежилиниң «чурукчузу» болур дизе, далай дег эртемни өөренири чугула». (В.А.Сухомлинский)

«Кичээл бүрүзү байырлал болур». (Ш. Амонашвили)

«Кандыг-даа төлгө талант турар, ону чүглө үезинде эскерип, деткип, сайзырадыры чугула». (Е.Танова)

«...Кижиги бүрүзүнүң чырып чоруур сылдызы бар. Дилээшкинде, оран-делегей чиндип чоруурларга олар орукту айтып берип чоруур...Сээң база каттыржып кээр сылдыстарың бар... ». (Антуан Де Сент-Экзюпери)

«Өөредип турары ажыл-херээнче дүлдүне бээр башкы – ёзулуг улуг башкы-дыр». (Катон Старший)

«Кижини башкы хевирлээр. Бо мерген болгаш аар деңзигүүрлүг сөстөрни чүглө авазынга болгаш ачазынга хамаарыштыр чугаалап болур». (В. Сухомлинский)

«Школага башкы октаргайда хүн дег. Ол бүгү машинаны шимчедиптер күштүң дөзү. Бир эвес оларны шимчээшкинче – амыдыралче белеткевес болза, машинаның кезектери дадарып каар. (А. Дистервег)

«Тараан үрезиннериниң бедип, чечектелип, өзүп турарынга өөрүп турары дег, башкы өөреникчилеринге чоргаарланыр». (Д. Менделеев)

«Күш-ажылдан сеткил ханыышкын ап чоруур кылдыр кижизиткен өөреникчилерлиг башкы чоннуң бедик үнелелин алыр ужурлуг». (Э. Хоббард)

«Бир эвес силер улуг билиг-биле чепсегленген болзунарза, өскелер оон бодунуң чырыткызын кыпсып алыр байдалды бериңер». (Т. Фуллер).

«Башкы болгаш дагдыныкчы» чылында чүнү эрттирип болурул?

Интернет четкизинде хөй кижиге киржилгелиг ажилдарның янзы-бүрү хевирлерин сүмелеп турар. Оларны өөренип көрүп, ажылынга дүүштүр ажыглаары ажыктыг.

1. Акция-байыр чедириишкини «Башкыларны алдаржыдаал!»
2. Акция «Башкымга мөгейиг»
3. Акция «Мээң бирги башкым»
4. Беседа «Башкыларны утгуптар деп семевеңер!»
5. Беседа «Башкыларга онзагай хүндүткеливис»
6. Кежээ-ужуражылга «Башкы болганым – чүрээмниң кыйгызы»
7. Кежээ-тураскаадыг «Кижилерниң чуртталгазынга башкының салдары»
8. Кежээ-чалалга «Силерге чүгле экини күзеп тур бис! Четтирдивис!»
9. Чурук делгелгези «Башкывыска боодал чечек»
10. Башкы хүнүнге акция «Ыры болгаш шүлүктөрүни – ынак башкыларывыска» дээш оон-даа өске.

Класс шактары, презентация-таныштырылгалар, дөрже чалалга, чуруктар делгелгези, мөөрейлер, викториналар, төлевилелдер дээш о.ө. ажилдарже киржикчилерни мөөңнеп эрттирери өөрөдилге черлеринде бүгү башкыларның, ада-иениң, өөреникчилерниң, сургуулдарның болгаш удуртукчуларның сонургалдарындан хамааржыр.

Тыва Республиканың өөрөдилге албан черлериниң бүгү эртемнериниң башкыларынга боттарының ажил-ижин тыва дылга таныштырар аргалыг болурун магадылап, дараазында чижек хемчеглерни сүмелеп кылган.

Кандыг-даа мергежилдиң башкыларынга тураскааткан хемчеглерни тыва дылга эрттирерин НШХИ-ниң ажилдакчылары сүмелеп турар.

БАШКЫ БОЛГАШ ДАГДЫНЫКЧЫ

чылында чижек* хемчеглер

№	Үези, шагы*	ЭРТТИРЕР ХЕМЧЕГЛЕР
1.	24.01.2022 ч. 16.00	«Башкы – төөгүнүн арыннарында». Видеолекторийлер Сорулгазы: башкы мергежилинин төөгүзүнүн дугайында медээни тыва дылга тодаргай илередип билирин, дилеп-тывар, боданыр арга-шинээн, чүве сактып алырын сайзырадыры. Башкы деп мергежилге хүндүткелди бедидери
2.		«Башкыга кичээлдер». Оюн-көргүзүглүг хемчег Сорулгазы: башкы болгаш дагдыныкчының аразында чоок харылзааларны тургузуп, бот-боттарынга хүндүткел, шын харылзаа тудуп билирин, тыва дылга чугаазы чиге, сагынгыр-тывынгыр салым-чаяанын илередип билирин сайзырадыр. Башкы деп мергежилге хүндүткелди бедидери
3.		«Бадыткалдыг чугаалап билири – башкының мергежилинин бедик чадазы». Башкыларның мастер-кказы Сорулгазы: башкы эш-өөрнү (коллективти) бодунуң арга-дуржулгазы болгаш өөредиринин методтары-биле таныштырары
4.		«Башкы салгалдар». Чогаадыкчы мастерская Сорулгазы: харылзажып билирин, сагынгыр-тывынгыр салым-чаяанын, тыва дылга чугаазын, боданыр арга-шинээн, чүве сактып алырын сайзырадыр. Башкы деп мергежилге хүндүткелди оттурары
5.		«Башкы болуру – бедик хүлээлге – медээлекчи». Сорулгазы: башкы деп мергежилге хүндүткелди бедидери, сонуургалды оттурары, кижилер-биле харылзажып билирин, сагынгыр-тывынгырын, тыва дылга чугаазын сайзырадыры
6.		«Башкы ажылынга өскерилгелер». Индирде башкы К.Д. Чамыян «Ханы дазыл». Чаа көрүш-биле (чогаадыглар мөөрейи). Сорулгазы: башкы ажыл дугайында бодалдарын илередип билири, чогаадыкчы салым-чаяанын презентация-таныштырылга азы тыва дылга чечен чугаа жанрынга таныштырары, бодалдары чиге, тодаргай, угаап-боданыр арга-шинээн, чүве сактып алырын сайзырадыр. Башкы деп мергежилге сонуургалды, хүндүткелди оттурары
7.		«Бир эвес мен башкы болган болзумза...» – ада-иелер болгаш уруглар аразында сагынгырлар-тывынгырлар маргылдаазы (КВН) Сорулгазы: сагынгыр-тывынгырын сайзырадыры, төрээн чер, чон болгаш ыдыктар база янзы-бүрү мергежилдин башкыларының дугайында бодалдарын илередип, тыва дылга делгеренгей чугаалап таныштырары, чогаадыкчы арга-шинээн сайзырадыры. Башкы деп мергежилге хүндүткелди оттурары
8.		«Башкының он дүрүмү» – методиктиг лаборатория. Сорулгазы: башкы мергежилинче кирген оруун, ажылдап чораан чылдарын таныштырары, дагдыныкчы дугайында чугааны чорудары, харылзажып билирин, сагынгыр-тывынгыр салым-чаяанын, тыва дылга чугаазын, дилээшкинниг арга-шинээн сайзырадыры. Башкы деп мергежилге хүндүткелди бедидери
9.		«Тыва кижизидилге төөгүнүн үе-чадаларында». Педлекторий. Сорулгазы: тыва чоннуң кижизидилге дугайында арга-дуржулгазы-биле таныштырары, тыва дылга бодалдарын тода илередири.

		Башкы деп мергежилге хүндүткелди оттурары
10.		«Башкы – артист». Чогаадыкчы фестиваль Сорулгазы: чогаадыкчы арга-дуржулга солчулгазы.Хостуг аянга эрттирер
11.		«Башкыга боодал чечек». Чечен-мерген байыр чедириишкини Сорулгазы: сагынгыр-тывынгыр чаянын илередири, төрөөн дылга чугаазын сайзырадыры, тыва болгаш өске-даа чогаалчыларның башкы дугайында чогаалдарыга даянып, чараш сценарийни тургузуп билирин илередири. Башкы деп мергежилге хүндүткелди оттурары
12.		«Башкыларга мөгейиг – башкыларны алдаржыдаал!» Өөреникчилерниң, ада-иелерниң байырлыг концерти Сорулгазы: харылзажып билирин, сагынгыр-тывынгыр салым-чаянын, тыва дылга чугаазын, боданыр арга-шинээн, чүве сактып алырын сайзырадыры. Башкы деп мергежилге хүндүткелди оттурары
13.		«Педагогика планетазы». Эфирде чаа медээлер Сорулгазы: башкы болгаш дагдыныкчы чылының эртип турарының дугайында медээлерни таныштырары. Медээлерни дамчыдарда сагынгыр-тывынгыр арга-шинээн сайзырадыры. Башкы деп мергежилге хүндүткелди оттурары
14.		«Башкы мергежилиниң мөөң чүгү» – семинар-арга-дуржулга солчуушкуну Сорулгазы: ТР-ниң школалар аргазына башкыларның профессионал мергежилиниң сайзыралы болгаш башкы мергежилиниң мурнакчы технологиялар курлавырын ажыглап турарын таныштырар арга-дуржулга солчулгазы
15.		«Школачы амыдырал». Ужуражылга, айтырыг-харыы шагы Сорулгазы: школага азы өөредилге албан черинге ажылдап чораан башкылар-биле ужуражылга эрттирери. Башкы болгаш өөреникчилерниң аразында харылзааның быжыг артып каарын чижектерге бадыткаары, башкы деп мергежилге хүндүткелди оттурары
16.		«Башкыларны шүлүкчүлөр алгап ырлаан». Чогаадыкчы кежээ Сорулгазы: башкы болгаш дагдыныкчы чылынга тураскааткан түңнел кежээни эрттирери. Тыва дылга чараш, тодаргай чугааланып билирин сайзырадыры. Башкы деп мергежилге хүндүткелди оттурары

*Хемчеглер чижек болганда, сүмелээн хемчеглерни шуптузун долuzu-биле күүседери албан эвес.

*Хемчеглерни эрттирер үени өөредилге албан черлери боттары тодарадып алыр.

Дөзевилээн үндезини: <https://nsportal.ru/detskiy-sad/upravlenie-dou/2023/01/13/meropriyatiya-po-vypolneniyu-ukaza-prezidenta-rf-goda-pedagoga>